

DR. ÉGETŐ EMESE

A TULAJDONFORMA ÉS A GAZDASÁGI MECHANIZMUS HATÁSA A FELHALMOZÁS ÉS A TISZTA JÖVEDELEM KAPCSOLATÁRA

A felhalmozás és a társadalmi tiszta jövedelem kölcsönös függősége a szocialista gazdasági növekedés általános elméletének alapvető összefüggése.¹ Felvetődik azonban a kérdés, hogy a mikrogazdaság szintjén — a gazdálkodó egységek vonatkozásában — vajon ugyanolyan egyértelmű-e a felhalmozás és a tiszta jövedelem interdependenciája, mint népgazdasági szinten?

A felhalmozás hatása a jövedelemre ugyanis a mikro-gazdaság szintjén is egyértelmű, ugyanúgy, mint a makro-gazdaságban; a jövedelem-felhalmozást meghatározó szerepe azonban a gazdálkodó egységek vonatkozásában, de talán még ágazati szinten sem feltétlenül érvényesül. A gazdálkodó egységek felhalmozása még az új gazdasági mechanizmusban is csak részben függ saját nyereségükből keletkező fejlesztési alapjuktól, s igen nagymértékben befolyásolják a központi, állami források. Gazdasági mechanizmusunk² konstrukciója vállalati hatáskörbe — a beruházások vonatkozásában — a „dinamikus szinttartást” utalja, s a bővítést központi, állami funkcióként kezeli. (S ezzel összhangban képződnek a vállalati források is). Ha viszont a vállalatok zöme — átlaga — fejlesztési alapjából csupán szinttartó (tehát pótló) beruházásait képes fedezni, akkor kézenfekvőnek tűnik, hogy közvetlen, oksági kapcsolat a gazdálkodó egységek tiszta jövedelme (nyeresége) és felhalmozásuk nagysága között nem mutatható ki. A felhalmozás, a bővítés csak részben függ az adott gazdálkodó egység nyereségétől. Ebből viszont egyértelműen az következne, hogy semmi értelme interdependenciát keresni ott, ahol nincs, s így a felhalmozás és a jövedelmezőség kapcsolatának vizsgálata lényegében leszűkíthető a beruházás-gazdaságossági számításokra. Nem mindegy azonban, hogy az adott gazdálkodó egység hogyan, milyen formában jut hozzá a központi forrásból származó beruházásokhoz, mivel a juttatás formája, módja kihat a jövedelemérdekeltség formájára is. A mechanizmusreform bevezetése előtt azt vártuk, hogy nem is lesz szükség népgazdasági szintű beruházás-gazdaságossági mutatóra, mivel a jövedelmezőség megfelelő-

1. Lásd pl. A szocializmus politikai gazdaságtana. (Tankönyv). Szerkesztette: Berei Andor. Kossuth, 1967.
2. A tervgazdálkodás rendszeréből eleve következik, hogy a felhalmozás *szabályozása* központi, állami feladat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szabályozás módja csakis az lehet, hogy az állam részben vagy egészben elvonja a keletkezett fejlesztési erőforrásokat a gazdálkodó egységektől, s maga osztja szét az állami költségvetésen keresztül. Elvileg más módszerek is elképzelhetők, de ezek valóságos lehetőségét a társadalmi-gazdasági gyakorlat eddig még nem igazolta: minden szocialista országban az alapvető konstrukció kisebb-nagyobb eltérésekkel, azonos.

en fogja orientálni a vállalatokat a fejlesztésben.³ Ezzel szemben 1971-ben mégiscsak be kellett vezetni a „D” mutatót. Vajon miért?

E kérdés komplex megválaszolása meghaladja a dolgozat kereteit, mégis, a teljesség igénye nélkül az okok láncolatából egy összefüggést, a jövedelemérdekeltség és a felhalmozási érdekeltség összefüggését meg kell vizsgálnunk.

Felhalmozási érdekeltség és jövedelemérdekeltség

Az állami vállalatok jövedelemérdekeltsége az iparban a nyereség tömegének növeléséhez kapcsolódik, amely — az egyéb módosító tényezőktől eltekintve — a vállalat kiadásainak és bevételeinek, az árbevételnek és a termelési költségnek a különbsége. Az érdekeltségi ráta tehát a klasszikus jövedelmezőségi rátával

$$\left(\frac{m}{c+v} \right)$$

azonos, azzal a különbséggel, hogy itt a termelési költség bizonyos tiszta jövedelemeket is tartalmaz. Van azonban egy másik különbség is.

Az a tény, hogy a vállalatok felhalmozási érdekeltsége nemcsak saját jövedelmük, hanem a központi erőforrások felhasználásához is kapcsolódik, hatást gyakorol a vállalatok jövedelem-érdekeltségére is. Abban az esetben, ha az eszközbővítés költségei — a beruházások — nem a vállalatot terhelik, akkor a vállalati érdekeltség természetesen *csakis a folyó jövedelmezőségi* rátához, és nem a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátához kapcsolódik. *Tiszta esetben*, tehát ha minden beruházás vállalaton kívüli erőforrásból történik és a vállalat érdekeltsége a nyereséghez kapcsolódik, akkor a vállalati érdek csakis a folyó költségek csökkentéséhez fűződik. (Azért is kellett bevezetni annak idején az eszközlekötési járulékot, mert a lekötött eszközök kihasználása nem volt megfelelő).

A felhalmozási érdekeltség vonatkozásában ez azzal a következménnyel jár, hogy — eltekintve attól, hogy a vállalatok eleve érdekeltek abban, hogy minél több központi fejlesztési forráshoz jussanak — *a vállalatok olyan beruházási variációk megvalósításában érdekeltek, amelyek elsősorban a folyó költségeket csökkentik*: s mivel nem saját erőforrásból történik a beruházás finanszírozása, *az egyszeri befektetés költsége számunkra másodlagos tényezővé válik*.

Amennyiben a folyó- és a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi ráta mindig egybe esne, a vállalatok jövedelem-érdekeltségének a folyó jövedelmezőségi rátára való redukálódása semmilyen következménnyel nem járna. Mivel azonban az alacsonyabb folyó ráfordításokkal működő befektetések egyszeri ráfordítási költsége rendszerint magasabb, mint a magasabb folyamatos ráfordítással üzemelőké, az egyszeri és a folyamatos ráfordítások együttes hatékonysága jelentősen eltérhet a folyó jövedelmezőségi rátától. Amennyiben az eltérések valóban jelentősek, akkor ez a tény (a vállalatoknak csupán a folyó jövedelmezőségi rátában való érdekeltsége) önmagában véve is elegendő ok a népgazdasági hatékonysági mutató szükségességére, sőt, részben magyarázatot ad a beruházás-igényesség, illetve az eszközigényesség nem megfelelő javulására is.

A folyó- és a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi ráta egyébként azonos feltételek között csakis abban az esetben eshet, egybe ha a befektetett tőke egy év alatt éppen egyszer térül meg. Ha a tőke egy év alatt nem térül meg, akkor természet-

3 Lásd: Kunvári Árpád: Gazdaságfejlesztési állapotok és fejlesztési mechanizmusok elmélete. Közg. Szemle, 1972/6.

szerűleg a folyó jövedelmezőségi ráta a magasabb, ha egynél többször térül meg, akkor a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi ráta a magasabb.⁴

Mivel a vállalatok éves szinten számítanak jövedelmezőséget, függetlenül a megtérüléstől, egy adott vállalat számára — ha csupán a folyó jövedelmezőségi rátában érdekelt — kifizetődő lehet egy adott befektetés akkor is, ha népgazdasági szinten nem az (éppen hosszú megtérülési idő esetén); és fordítva népgazdasági szinten hatékony befektetés a vállalat számára kedvezőtlen lehet, mivel rontja a folyó jövedelmezőségi rátát (egy évnél hosszabb megtérülés esetén).⁵

A saját erőből megvalósított beruházások esetében a vállalati érdek is az egy-szeri- és a folyamatos ráfordítások együttes hatékonyságához fűződik. Jelenleg nálunk, összhangban a dinamikus szinttartás elvével a termelő szektorban az összes beruházásoknak kb. a fele központi forrású és döntésű, fele pedig vállalati beruházás.⁶ Viszont éppen ez a helyzet újabb ellentmondást teremtett. *A saját erőből megvalósított beruházás — bár pótlást kellene, hogy szolgáljon — finanszírozása mégis döntő mértékben a nyereségből történik,*⁷ ami a vállalatokat a szükséges cserék elhagyására, tehát kapacitás-bővítésre és nem rekonstrukcióra ösztönzi.⁸ A vállalat számára csak akkor gazdaságos a beruházás, ha általa növekszik az I főre jutó nyereség, s mivel az új eszközök rendszerint drágábbak a régieknél, s a nullára leírt eszközök után sem amortizációt, sem eszközleértékesítési járulékot nem kell fizetni, a termelőeszközök cseréje nem biztos, hogy növeli a vállalati érdekeltség alapokat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében bizonyos mértékig más a helyzet. Nem azért, mintha a gazdasági mechanizmus alapkonstrukciója rájuk nem vonatkozna — hiszen itt is elvonja az állam a tiszta jövedelem jelentős részét, csak nem adóval, hanem az árrendszeren keresztül, s a beruházások jelentős része itt is állami támogatásból származik. *A termelőszövetkezetek érdekeltége mégis — még a direkt*

4. Marx: A tőke III. köt. 236—237. l.

5. Kétségtelen, hogy a folyó jövedelmezőségi ráta, pontosabban a folyó költségek megtérülése közvetlenebbül befolyásolja az adott gazdálkodó egység zavartalan újratermelését, hiszen ha a folyó költségek nem térülnek meg az adott termelési periódusban, az azonnal éreztetni hatását a következő periódusban. Az állóeszközök esetében viszont csak azok elhasználódása, tehát hosszú idő, több termelési periódus lezajlása jelentkezik zavarok az újratermelés normális menetében. A lekötött eszközökkel számolt jövedelmezőségi ráta nem saját erőből történő beruházás esetén csak annyiban érdekli a vállalatot, hogy milyen hatást gyakorol folyó jövedelmezőségi rátájá-

ra; a jelenleg érdekeltiségi rátának tekintett $\frac{Ng}{E + Bs}$ mutató alkalmazása a nyereség

megosztásában is éppen azt a célt szolgálja, hogy ellensúlyozza a vállalatok egyoldalú folyó jövedelmi érdekeltiségét, és ösztönözzön az eszközök kihasználására.

6.

7. Az amortizáció semmiképpen sem lehet elegendő a pótlási szükséglet fedezésére egyrészt, mert 40 %-át az állam elvonja, másrészt pedig azért, mert az állóeszközök bruttó értékét a vállalatok tényleges beruházási költségen értékelik, folyamatos, értékhelyesbítés nincs, a beruházások kivitelezési költségei pedig még a korábbi merev, hatósági árrendszer mellett is folyamatosan emelkedtek.

Lásd: Fekete Sándor: Hatékonyság és jövedelmezőség. Pénzügyi Szemle 1970/6 468—469. l.

8. 1970-ben a vállalati döntésű beruházások megoszlása a következő volt:

Szinttartás	30 %
Fejlesztés	64 %
Nem-termelő beruházás	6 %
Össz.:	100 %

Közl.: Radnóti János: A szabályozó rendszer és az állóeszközök cseréje az extenzív-intenzív váltás időszakában. Pénzügyi Szemle 1971/1.

gazdaságirányítási rendszerben is — nem csupán a folyó —, hanem a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátához is kapcsolódnak.

Ez abból következik, hogy a szövetkezetek felhalmozásának egy része — ha csekély része is — mindig is saját erőből származott. A jövedelemszabályozás rendje előírta számunkra, hogy bruttó jövedelmük egy részét felhalmozzák — még abban az esetben is, ha a fogyasztás céljára visszamaradó rész nem biztosította a személyes jövedelmek megfelelő színvonalát. Ez a tény eredményezte azt, hogy a termelő szövetkezetek jövedelem-érdekeltsége *legalább a saját forrású eszközök mértékéig* érdekelte a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátában. Úgy tűnik tehát, hogy a szövetkezetek felhalmozási érdekelttsége a direkt gazdaságirányítási rendszerben, és az állami vállalatok felhalmozási érdekelttsége az új gazdasági mechanizmusban alapjában véve azonos, s így jövedelem-érdekeltségi rátájuk is nagymértékben hasonló. Azért csak hasonló és nem azonos, mivel a szövetkezetek jövedelem-érdekeltsége a bruttó-, és nem a nettó jövedelemhez fűződött, továbbá a tagok munkadíja nem számított termelési költségnek, így az érdekelttségi ráta *nem a klasszikus jövedelmezőségi rátával, hanem az eszközhatékonysági mutatóval* — $v+m$ — esett egybe. Ebből

viszont igen nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy a termelőszövetkezeteknek az állami gazdaságokénál *kedvezőbb eszközhatékonysági mutatója nemcsak a nem megfelelő alapellátottság következménye volt, hanem jelentős szerepe lehetett ebben a saját erőből való felhalmozás szükségessége és a bruttó jövedelmi érdekelttség* következtében *érdekeltségi rátaként funkcionáló eszközhatékonysági mutatónak is.*

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a termelőszövetkezetek fejlődésük első szakaszában még akkor sem lettek volna érdekelt a beruházások eszközigényesebb változatainak a megvalósításában, ha történetesen saját erővel nem is kellett volna hozzájárulni, mivel a rendelkezésre álló és a foglalkoztatható munkaerő közötti ellentmondás épp ellenkezőleg, arra ösztönözte őket, hogy holtmunkát élőlómunkával helyettesítsenek.

Az új gazdasági mechanizmusban módosult bizonyos mértékig a szövetkezetek érdekelttségi rátája és a felhalmozási érdekelttsége is. Az érdekelttségi ráta módosulása a szabályozó rendszer azon változásának következménye, hogy az állam most már nem a felhalmozás-fogyasztás arányát, hanem a fogyasztás színvonalát szabályozza, s a munkadíj is eleme a termelési költségnek. A szövetkezetek érdekelttségi rátája már nem a tiszta eszközhatékonysági mutató, hanem a $v+m$ ráta, amely ösztönöz ugyan

az eszközhatékonyság javítására, de már nem akárhogyan — a holt munkának élőlómunkával való helyettesítését korlátozza. A bruttó jövedelem mutatója önmagában véve közömbös az élőlómunka mennyiségének és hatékonyságának viszonyával szemben: javulása szempontjából teljesen mindegy, hogy melyik növekedett. Az eszközhatékonysági mutató, mint érdekelttségi ráta, kétségtelenül olyan termelési szerkezet kialakítására ösztönözött, amelynek eredményeként az élőlómunka-felhasználás növekedett — s az eszközök kapacitáskihasználása kedvezően alakult — de kedvezőtlenül alakult a tiszta jövedelem nagysága és aránya a bruttó jövedelmen belül, valamint a jövedelmezőség rátája.⁹

Jelenleg azonban, amikor az érdekelttségi ráta nevezőjében nemcsak az eszközök értéke, hanem a munkadíj is szerepel, a szövetkezeteknek most már nem feltétlenül

9. Lásd: Ihrig Károly: A termelőszövetkezetek tagsűrűségének gazdasági következményei. Közgazdasági értekezések 11. Akadémiai Kiadó, 168. l., valamint Vági Ferenc: Érdekeltség és jövedelmezőség a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságokban. Közgazdasági Szemle, 1970/7. sz.

érdekük a bruttó jövedelem olyan növelése, amely holt munkának élők munkával való helyettesítése révén érhető el.¹⁰ Ez az érdekeltégi ráta ugyanis két önálló értelemmel bíró mutatóra bontható fel. Mégpedig:

$$\frac{v+m}{c+v} = \frac{v}{c+v} + \frac{m}{c+v};$$

Abban az esetben, ha a bruttó jövedelem azért növekszik, mert az élők munkára fordítás megnőtt, abszolúte, illetve a holt munkához képest (helyettesítés) növekedni fog ugyan a bérhányad, (a felbontott kifejezés első tagja), de csökkenni fog a jövedelmezőség (a második tag).

Mivel a kettő összegének javulása a cél, a holt munkának élők munkával való helyettesítése csak addig lehet érdeke a szövetkezetnek, amíg a jövedelmezőség romlását a bérhányad növekedése túlkompenzálja.

Változott azonban a szövetkezetek felhalmozási érdekeltége is. Először: a beruházási állami támogatás új rendje a saját erő nagyságától teszi függővé a megszerzhető állami támogatás mértékét (a beruházás értékének meghatározott %-a az állami támogatás). Másodsor: megnövelte a szükséges saját erő abszolút és relatív nagyságát.

Ez utóbbi változás következtében a termelőszövetkezetek semmiképpen sem lehetnek érdekelték érdekeltégirátájuk $\frac{(v+m)}{c+v}$ oly módon való javításában, hogy

közben jövedelmezőségi rátájuk $\frac{(m)}{c+v}$ romoljék. Ebből viszont egyenesen következik, hogy a munka termelékenysége az a döntő tényező, amely a korábbinál jóval nagyobb szerepet kap a jövedelem — mindkét formájának — növelésében.

Így, első megközelítésre úgy tűnhet, hogy a bruttó jövedelem érdekeltég általában inkább az eszközhatékonyság javítására ösztönöz, a nettó jövedelmi érdekeltég pedig jobban ösztönöz a munkatermelékenység javítására.

Bizonyos jelenségek azonban arra utalnak, hogy a munkatermelékenység alakulása nem a vállalati jövedelemérdekeltégi formával (de még rátával sem), hanem a személyes jövedelmek, a munkadíjazás — vagy ha úgy tetszik — a nettó termelési érték megosztásának módjával, formájával mutat korrelációt.

(Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek nettó termelékenységi mutatóinak $\frac{(v+m)}{c+v}$ alakulása rendkívül érdekes képet mutat.

munkanap

1968-ig az 1 munkanapra jutó nettó termelési érték (folyó- és változatlan áron egyaránt) a termelőszövetkezetekben abszolút értékben magasabb volt, mint az állami gazdaságokban, 1968-ban lényegében azonos volt a két szektorban, azóta viszont magasabb az állami gazdaságokban, mint a tsz-ekben. Figyelembe véve, hogy az állami gazdaságok eszközellátottsága jóval magasabb színvonalú volt, mint a szövetkezeteké, úgy tűnik termelékenységi mutatójuk csakis azért lehetett alacsonyabb 1968 előtt, mert az árrendszer erősebben sújtotta az állami gazdaságokat, mint a szövetkezeteket. (Annál is inkább, mivel ugyanakkor a bruttó termelékenységi mutató — $\frac{v+m}{c+v}$ — akkor is az állami gazdaságokban volt magasabb.) Talán meg

munkanap

10. A munkadíjnak költségként való megjelenése természetesen főként a folyó érdekeltégi rátát befolyásolja, és kevésbé a lekötött eszközökkel számítottat. Viszont a tsz-ekre is áll az, hogy az újratermelés zavartalan menetét elsősorban a folyó költségek megtérülése befolyásolja.

AZ I MUNKANAPRA JUTÓ NETTÓ TERMELÉS ALAKULÁSA

Év	Állami gazdaság		Termelőszövetkezet (közös)	
	1 napra jutó nettó term. érték folyóáron	1 napra jutó nettó term. érték 1968-as áron	1 napra jutó nettó term. érték folyó áron	1 napra jutó érték 1968-as áron
1964	41,76	72,70	59,43	93,02
1965	55,54	69,60	68,22	91,72
1966	71,00	62,49	85,43	101,35
1967	74,15	70,98	89,79	100,21
1968	98,21	93,92	98,43	97,72
1969	119,10	117,82	110,11	108,30
1970	114,32	76,70	78,23	73,46

Forrás: KSH: Mezőgazdasági Adatok 1968/1-2, 1972/1-2.

is elégedhetnénk ezzel a válasszal, ha a tendencia 1968 után nem fordulna meg. Így azonban — az árrendszer jelentős szerepének elismerése mellett — fel kell vetnünk annak a lehetőségét is, hogy más a szabályozó rendszer változása következtében megváltozott tényezők hatása is közrejátszott. Az élómunka mennyiségének (munkanap) alakulása is erre utal. Az állami gazdaságokban, bár folyamatosan csökkent a teljesített munkanapok száma, a csökkenés üteme 1968 után gyorsult fel. A termelőszövetkezetekben viszont a mechanizmusreform után a korábbi időszakokkal ellentétben nem csökkent, hanem egyenesen növekedett a teljesített munkanapok száma, és csak 1970-ben kezdett ismét csökkenni, de még 1971-ben is magasabb volt, mint 1967-ben.

Ha ezeket a tényeket összevetjük a bér-, illetve a jövedelemszabályozó rendszer változásaival, szoros összefüggést tapasztalunk a személyes jövedelem szabályozásának módja és a munkatermelékenység alakulása között.

Az állami gazdaságokban 1968 előtt az átlagbér szabályozás rendszere volt érvényben, amely az iparban tudvalevőleg létszámhígításra ösztönzi a vállalatokat. A mezőgazdaságban, az ágazat jellegéből adódóan létszámnövelést nem eredményezhetett, de feltétlenül lassította az élómunka csökkenésének ütemét. 1968-ban viszont az állami gazdaságokban a bértömegszabályozás lépett életbe, s feltehetően ennek tudható be az élómunka mennyiségének gyorsabb ütemű csökkenése. (Az 1971-es szabályozó-módosítás kombinálja a kétféle módszert, ennek hatása azonban majd csak a későbbiek során lesz mérhető.)

A termelőszövetkezetekben a mechanizmusreform előtt a személyi jövedelem növekedése közvetlenül a bruttó jövedelem növekedésétől függött, amely a lehető-

A TELJESÍTETT MUNKANAPOK ALAKULÁSA TÁRSADALMI SZÉKTOROK SZERINT

Évek	Állami gazdaságok 1964 = 100 %	Termelőszövetkezet 1964 = 100 %
1964	100,0	100,0
1965	95,4	97,5
1966	94,6	94,0
1967	92,0	95,3
1968	84,1	102,2
1969	80,6	107,2
1970	78,4	102,4

Forrás: KSH: Mezőgazdasági Adatok 1968/1; 1972/1.

konyabb ösztönző az egyéni munkateljesítmény növelésére, amire a szövetkezeteknek nem elsősorban a termelékenység növelése, hanem a tagok közös munkában való érdekelttségének fokozása érdekében volt szükségük. Az 1968-ban bevezetett új rendszer már a személyes jövedelmek színvonalát szabályozza hasonló módon, mint az iparban, de itt nem létszámhigításra, hanem munkanaphigításra ösztönöz.

Nagyon valószínű tehát, hogy a munkatermelékenység eltérő alakulása nem kis mértékben a jövedelemszabályozás eltérő módjának tudható be.

A felhalmozás szabályozásának másik módosulása — ti. hogy az állami hozzájárulás az össz beruházás meghatározott százaléka — azt eredményezi, hogy a *saját erő mértéke határozza meg a megszerezhető állami támogatás mennyiségét*. Ez viszont azt jelenti, hogy a szövetkezetek jövedelemérdekelttsége bár csak a saját erő mértékéig fűződik a lekötött eszközökkel számított érdekelttségi (jövedelmezőségi) rátához, eszközigényes beruházási variáció választásában (ha van választási lehetőség) az állami támogatás mértékéig sem érdekeltek. (A beruházási összeg növekedése a szükséges saját erő mértékét is növeli.) A beruházások állami támogatásának ez a formája tehát mint minden beruházási állami támogatás — amelyet nem visszerthes formában nyújtottak — azt eredményezi, hogy a gazdálkodó egységek csak saját erőforrásaik mértékéig érdekeltek a lekötött eszközökkel számított jövedelmezőségi rátában, viszont nem *ösztönöz eszközigényesebb beruházási variánsok választására*. (Ha az állami támogatást más feltételhez nem kötik!) Ez igen jelentős egy olyan gazdasági ágban, ahol az eszközigényesség technikai-gazdasági tényezők következtében amúgy is erőteljesen növekvő tendenciát mutat. Igaz ugyan, hogy a mezőgazdaságban a lekötött eszközökkel számított és a folyó jövedelmezőségi ráta eltérését nemcsak az állóeszközök nagy súlya és hosszú megtérülési ideje eredményezi, mivel ha csak forgóeszközökkel számolnánk, a két rátát akkor is különböző lenne azért, mert a termelési periódus átlagosan hosszabb, mint egy év. Az átlagos termelési periódus hosszát durván úgy közelíthetjük meg, ha az éves forgóeszközállományt összehasonlítjuk az amortizációval csökkentett éves anyagköltséghez. Mivel a forgóeszközállomány jóval magasabb, mint az anyagköltség — 1,4—1,6-szor magasabb — a lekötött eszközökkel és a folyó költségekkel számolt jövedelmezőségi ráta eltérése *csak* a forgóeszközökre vonatkoztatva is fennáll. A forgóeszközök finanszírozása a szövetkezetek esetében teljes egészében saját erőből (ide értve a hitelt is) történik, így egyéb tényezőktől eltekintve sem áll fenn annak veszélye, hogy az optimális arányoknál magasabb ráfordítások alkalmazásában váljanak érdekeltté.

Az elhasználdott eszközök jövedelemből való pótlásának szükségessége a mezőgazdasági termelészövetkezetekben sokkal élesebben és határozottabb formában nyilvánul meg, mint az állami szektorban. 1966 előtt nem is képeztek amortizációt a szövetkezetek, így a pótlást szolgáló beruházások forrása csakis a jövedelem (és az állami támogatás) lehetett. 1966—67 óta képeznek ugyan amortizációt, de csak az eszközök értékének az állami támogatással csökkentett része után, s így nem is termelődik újra a teljes eszközállomány. Tulajdonképpen nagyon hasonló a helyzet az állami vállalatokéval: a különbség az, hogy míg az állami vállalatok esetében az állam *elvonja* az amortizáció 40%-át, a szövetkezetek esetében viszont *nem képződik* amortizáció az eszközök cca 1/3-a után. E tényből nemcsak az következik, hogy a termelészövetkezetek egyszerű újratermelése is folyamatos állami támogatást igényel (tehát az állami támogatás szükségessége is bővített módon termelődik újra), hanem az is, hogy hasonlóan az állami vállalatokhoz, állóeszközeik fizikai használhatóságuk végső határáig való kihasználásában érdekeltek.

A felhalmozás és a tiszta jövedelem kapcsolata a mikrogazdaság szintjén tehát sokkal bonyolultabb, mint népgazdasági szinten. Egyrészt a tiszta jövedelem nagy-

sága nem abszolút korlátja a felhalmozás terjedelmének. Másrészt a felhalmozás nem feltétlenül növeli a vállalati nyereséget, illetve érdekeltégi alapokat. Mivel ez nem a tulajdonforma, hanem a gazdasági mechanizmus következménye.

2. Az egyén jövedelemérdekelttsége és felhalmozási érdekelttsége

Az egyén jövedelemérdekelttsége mindig személyes jövedelmének maximalizálására irányul. Mivel a személyes jövedelem *elsősorban* a saját munka függvénye, így alapvetően munkajövedelmének növelésében érdekelt. *Másodsorban* függ az egyén jövedelme a kollektíva együttes munkájától, illetve annak eredményességétől. A kollektíva tevékenységének eredményessége természetesen nemcsak tagjai munkájától, hanem vagyoni helyzetétől, eszközellátottságától is függ. Így addig, amíg egy adott gazdálkodó egység kollektívája mindig közvetlenül érdekelt a felhalmozásban is, addig az egyén csak közvetve, és csak oly mértékig, amennyiben az személyes jövedelmét kedvező irányban befolyásolja. Az egyén felhalmozási érdeke már csak azért is közvetett, mivel a felhalmozás egy adott időszakban mindenképpen „levonás” a fogyasztás rovására, s csak a későbbiek során növelheti a személyes jövedelmet. Természetesen akkor sem közvetlenül, *mivel (társadalmi tulajdonról lévén szó) a személyes jövedelem növekedése a vagyoni növekedéstől közvetlenül nem függ, hanem csakis a kollektíva, a gazdálkodó egység jövedelmének növekedésétől.* Az egyén felhalmozási érdekelttségének közvetett volta nemcsak az állami vállalatok dolgozói, hanem a szövetkezeti tagok esetében is érvényes, hiszen a tagok személyi jövedelme sem függ közvetlenül a vagyoni növekedéstől, hanem csakis a szövetkezet jövedelmének növekedésétől. Mégis, bizonyos mértékig közvetlenebb ez az érdek, *mivel a tag jövedelme, ellentétben az állami vállalat dolgozójáéval, elsősorban a kollektíva munkájának eredményességétől függ, s csak másodsorban a saját tevékenységétől.*

Ennek ellenére — nem véletlenül — napjainkban mégis a szövetkezeti tag felhalmozási érdeke erősítésének szükségessége kap hangot az agrárírodalomban.¹¹ Az érvek — bár túlnyomórészt munkaügyi oldalról közelítik a problémát, alapvető kérdéseket feszegetnek.

A termelőszövetkezet a tagok önkéntes személyi és vagyoni társulása útján létrehozott szocialista nagyüzem¹² tehát „*munkarésztvényességen és tulajdonrésztvényességen* alapuló vállalat”.¹³ A tagok azonban tulajdonosi jövedelmet nem élveznek (kivéve a földjáraadékat) csakis mint munkavállalók élveznek jövedelmet. Ebből természetesen az is következik, hogy a tagok csak közvetve érdekelték a vagyoni növelésben, a felhalmozásban, s „a tagok úgy érzik: minden . . . felhalmozásra kerülő forint őt közvetlenül megrövidítette”.¹⁴ A tagok tehát csak „általában érzik magukat tulajdonosnak, közvetlenül inkább munkavállalónak”,¹⁵ amit olyan más objektív tényezők is alátámasztanak, mint például az a tény, hogy az újonnan belépő tagok vagyoni hozzájárulás nélkül ugyanolyan teljes jogú taggá válhatnak, mint azok, akik eredetileg vagyonukkal léptek be. Vagy az, hogy a nyugdíjba menő tagok, annak ellenére, hogy az általuk felhalmozott vagyont a szövetkezet tovább használja,

11. Lásd: Zs.-né Borska Éva: A szövetkezetek érdekeltégi viszonyai és a felhalmozás. Técsi János: Mezőgazdasági termelőszövetkezeteink felhalmozásának belső ösztönzése, a társ tulajdonos tagok érdekelttségének fokozása útján. Szövetkezeti Kutató Intézet Közleményei, 1972. 79. sz.

12. Mezőgazdasági szövetkezeti törvény 3. §. Közg. és Jogi, 1968. 9. 1.

13. Técsi János: I.m. 12. l.

14. Bouska Éva: I.m. 105. l.

15. Técsi János: I.m. 15. l.

„elvesztik tulajdonosi érzetüket és jogaikat”.¹⁶ Gyakorlatilag erre vezethetők vissza azok a kedvezőtlen jelenségek, amelyekkel a szövetkezeteknél jelenleg meg kell küzdeni, s amelyek nehezítik a nemzedékváltás folyamatát. Egyrészt a falusi fiatalok számára nem vonzó a szövetkezet, igen gyakran csak az marad otthon, aki nem kap jobb helyet a népgazdaság más területén, másrészt feszültség keletkezik a régi (alapító) és új tagok között.¹⁷

A megoldás — mindkét idézett szerző szerint alapjában véve azonos módon a munka szerinti elosztás elvének és a felhalmozási érdeknek az összekapcsolása. Aki részt vesz a közös munkában, az hozzájárul a felhalmozáshoz is, akár akarja, akár nem. Tegyük tehát érdekeltté a felhalmozásban, oly módon, hogy a közös vagyonhoz való hozzájárulása után is élvezzen jövedelmet: az időszakonként (5—10 év) fizetett ún. felhalmozási járadék¹⁸, ill. felhalmozási jutalék¹⁹ formájában. Így a tagok, mivel jövedelmet élveznek a vagyonnövekedés után is, érdekeltté válnának a felhalmozásban, de mivel ez a jövedelem mégis a munkától függene, tartalmát tekintve a tag számára inkább hűségjutalom jellege lenne. A szövetkezetek számára viszont az eszközleltési járulék szerepét tölthetné be, amit jellegüknél fogva nem az államnak, hanem tagjaiknak fizetne.²⁰

A felvetett probléma jogos, s a felhozott érvekkel vitatkozni nem érdemes: ezek tények. Annál inkább vitatható a kérdésvetetés és a javasolt megoldás módja elméletileg és gyakorlatilag is.

A kérdésvetetés alapvető hibája az, hogy abból a naív kisárutermelői szemléletből indul ki, hogy ha nem halmoztak volna fel, az egész bruttó jövedelem elfogyasztható lett volna. A kisárutermelő elfogyaszthatja teljes jövedelmét (bár a parasztságra éppen nem ez, hanem a „gyűjtés” volt a jellemző), de egy nagyüzem, még ha szövetkezet is, kénytelen felhalmozni. Amikor tehát a kollektíva (a szövetkezet) átveszi az egyéntől (a volt kisárutermelőtől) a felhalmozás funkcióját, egyúttal bruttó jövedelmének egy részét e célra elkülöníteni kényszerül. Az egyén pedig, ha csak saját munkájával járul hozzá a kollektíva jövedelméhez (így van ez az állami vállalatok dolgozói esetében) közvetlenül fogyasztását szolgáló jövedelemrész növelésében érdekelt és csak közvetve a felhalmozásban. A szövetkezetek esetében gyakorlatilag, a földet leszámítva, azonos a helyzet az állami vállalatokéval: a tiszta vagyon növeléséhez a tag is csak saját munkájával járul hozzá.²¹ Miért illetné meg akkor külön, pótlólagos jövedelem a vagyonnövekedés után? Vagy akkor az állami vállalatok dolgozóit is megilleti? Azok is lemondanak arról, hogy mindent elfogyasszanak! Persze a szövetkezeti tag mégiscsak közelebbül tulajdonos, mint egy állami vállalati dolgozó. Csakhogy akkor ebből — ti. a tulajdonformából — kiindulva kell megközelítenünk a problémát és keresnünk a megoldást. Már csak azért is, mivel a javasolt megoldás bár úgy tűnik első megközelítésre, hogy összhangban áll a szocialista tulajdonnal, ha közelebbről megvizsgáljuk, ez az összhang nagyon is ingatag.

A társadalmi tulajdon általában azt jelenti, hogy az egyén csak mint a kollektíva tagja tulajdonos; másképpen azért tulajdonos, mert a tagja kollektívának. Ezért *tulajdonrészessége a vagyon meghatározatlan részére vonatkozik*. (Éppen ez különbözteti meg a tőkés jellegű kollektív tulajdontól, ahol azért tagja valaki a kollektívának, mert egyénileg tulajdonos, vagyonrészessége az összvagyon meghatározott részére

16. U.o.

17. U.o.

18. U.o. 26. l.

19. Borska Éva: I.m. 115. l.

20. Técsi J.: I.m. 26. l.

21. Eredetileg az alapító tagok természetesen nemcsak a földjüket vitték be a közösbe, de ennek nagyobb részét állami hitelekkel fizették a tagoknak. Lásd: Técsi J.: I.m. 11. l.

vonatkozik, s a saját munkának nincs szerepe.) A társadalmi tulajdon lényegéhez tartozik tehát — azon kívül, hogy csak saját munka révén realizálható — az is, hogy a közösség vagyona egyének közt fel nem osztható, azaz *oszthatatlan*.

A termelőszövetkezetek esetében annyiban sajátos e viszony, hogy a szövetkezeti tulajdon önálló tulajdonosok egyesülése révén jött létre, s a későbbiekben felhalmozásuk révén teremtették meg közös vagyonuk oszthatatlan részét. A szocialista szövetkezeti tulajdon éppen abban különbözik a tőkés szövetkezettől, hogy a közös vagyon egy része (jelentős része) oszthatatlan. (S abban különbözik az állami tulajdontól, hogy a közös vagyon egy része — pl. a föld — osztható).

Amennyiben viszont a tagok jövedelemhez jutnak vagyonrészességük arányában és jogán, amelyet az egész tiszta vagyonra vonatkoztatnak, akkor az egész közös vagyon oszthatóvá válik, még akkor is, ha eredetileg e jogcímet a saját munkájuk révén szereztek. (Nem beszélve arról, ha pl. örökölhető, vagy elidegeníthető). A javasolt módszer így, bármennyire is különösnek tűnik első pillantásra, annak ellenére, hogy mereven ragaszkodik a munka szerinti elosztás elvéhez, tulajdonképpen a szövetkezetek szocialista jellegét kérdőjelezi meg. Továbbá, ami első megközelítésre szintén furcsának tűnhet, a hagyományos szövetkezeti formák és eszközök — a részjegy, osztalék, tagsági kölcsön, stb. ami a kisipari szövetkezeteinknél bizonyos mértékig ma is létezik — sokkal inkább összhangban vannak szövetkezeteink szocialista jellegével. A szocialista szövetkezeti tulajdon elméletileg, de gyakorlatilag sem zárja ki azt, hogy a közös vagyonnak legyen osztható része is, csupán azt, hogy az egész azzá váljon.²² Az egyes tag felhalmozási érdekelttségét, sőt, a felhalmozás hatékonyságában való érdekelttségét kétségtelenül fokozná, ha egyéni hozzájárulása saját, realizált személyes jövedelméből származna. Amellett az az előnye is meglenne, hogy a szövetkezet szükség esetén ténylegesen növelhetné felhalmozását. A felhalmozási jutalék vagy járadék bevezetése ugyanis a felhalmozás effektív nagyságán semmit sem változtatna. Amennyiben ugyanis a felhalmozási jutalék pótlólagos személyi jövedelemre szóló jogcím (tehát növelné a személyi jövedelmet), akkor lehet, hogy az érdekelttséget fokozná, de a felhalmozás nagyságát csökkentené. Ha a személyes jövedelem a felhalmozási jutalék (vagy járadék) következtében nem nő, tehát lényegében változatlan marad, csak egy részét más címen fizetik ki, akkor viszont nem valószínű, hogy különösebben lelkesítené a tsz. tagokat, hogy az a jövedelemrész, amit eddig évente megkaptak, most csak 5, vagy 10 évenként jár. (Nem beszélve arról, hogy ez jelenlegi szabályozó rendszerünk mellett kivihetetlen.)

Az alapvető probléma ugyanis nem az egyén közvetett, vagy közvetlen felhalmozási érdeke, mivel a felhalmozás semmiképpense az egyén funkciója, hanem a kollektíváé, amelyből az állam szabályozó szerepe sem zárható ki (még szövetkezeti tulajdon esetén sem).

Az alapkérdés most a szövetkezetek perspektívája. Nem nyitott kapukat akarok döngetni, hiszen közismert, hogy pártunk és államunk gazdaságpolitikájában fontos helyet foglalnak el a szövetkezetek perspektívában is. A kérdés az, hogy azok a reál-folyamatok, amelyek a mezőgazdaság bővített újratermelése során végbemennek, vajon valóban a szövetkezeti tulajdonformát termelik-e újra? Vajon nem alakul-e át a szövetkezeti forma előbb, pedig esetleg még szükség lenne rá?

A felhalmozási érdekelttség, illetve a tulajdonosi érzet gyengülése, közvetettebbé válása vagy éppen hiánya csak jelzője egy objektív folyamatnak, amelynek más,

22. A közös vagyon egy része — ha pénzben nem is tartják nyilván — a föld ma is osztható. Mégpedig nemcsak olyan formán, hogy jövedelmet, járadékot élvez utána a tag, hanem ennél általánosabban: háztáji területre jogosítja. Igaz, hogy erre mint a kollektív tagja, és nem egyszerűen, mint eredetileg egyéni tulajdonos jogosult, de meghatározott területre szól a jogcím.

ennél talán súlyosabb kísérő jelenségei is kibontakozóban vannak. Vegyük sorra először is a tényeket.

1. A mezőgazdaságban most zajlik a generációváltás folyamata. Az alapító tagok, akik földjükkel, vagyonukkal léptek be a szövetkezetbe, lassan kiöregednek, s a fiatalok számára, akik helyükre lépnek már nem feltétel a közös vagyonhoz való anyagi hozzájárulás.²³ Mégis egyre növekszik az alkalmazottak száma és aránya (1971-ben az állandó alkalmazottak száma a munkadíj elszámolásban részesülteknek 20%-át tette ki.²⁴ Fokozatosan növekszik tehát azon szövetkezeti dolgozók — ezen belül tagok — száma és aránya, akik hasonlóan az állami vállalatok dolgozóihoz, csak személyes munkájukkal járulnak hozzá a vagyon növeléséhez, anyagi eszközökkel nem. Igaz, hogy az egyéni földtulajdon öröklődik, de az elvándorlás és a földmegváltás következtében fokozatosan növekszik a szövetkezetek saját, tehát oszthatatlan földterülete is.

2. Az előzőek következtében megváltozott a háztáji föld jellege, sőt a közössel való kapcsolata is. Eredetileg a háztáji föld a tagok által *visszatartott* terület jelentette, tehát azt a részt, amit nem vittek be a közösbe. Eredetileg tehát azért lett az egyén a szövetkezeti kollektíva tagja, mert egyéni tulajdonos volt. Ekkor még a háztáji felfogható úgy, mint a tagok alapvető gazdasága, s a közös, mint a háztájiban ki nem fejthető munkaerő lekötésének és a háztájiból meg nem szerezhető jövedelem kiegészítő forrása. (Természetesen a tag oldaláról szemlélve.) Napjainkban azonban a helyzet éppen fordított: a háztáji döntően nem visszatartott, hanem a közös területből tagoknak kiadott terület. Vagyis nem azért tagja valaki a kollektívának, mert tulajdonos (egyéni), hanem azért kaphat háztáji földet, mert tagja a kollektívának. Ahogyan növekszik tehát a föld nélküli belépők aránya a tagságon belül, úgy változik át a tulajdonosok nélkül belépők aránya a tagságon belül, úgy változik át a tulajdonosok kollektívája kollektív tulajdonossá.

3. Az eszközfelhalmozásnak és így a termelés bővítésének is csak részben forrása a szövetkezeti tevékenység, illetve jövedelem, igen jelentős szerepe van az állami támogatásnak is: A szövetkezetek eszközállományának egy része — annak ellenére, hogy a szövetkezet gazdálkodik vele — nem sajátja, közös vagyonát ez nem gyarapítja, hanem állami tulajdon. Azt, hogy a gazdaságok eszközállományának mekkora hányada származik ténylegesen állami forrásból, szinte lehetetlen megállapítani. Az 1968. jan. 1-i állapotnak megfelelően, a KSH által kimutatott ártámogatás összege²⁵ nem a beruházás megvalósításakor ténylegesen nyújtott kedvezményt foglalja magába, hanem azt az értéket, amelyet a teljes állóeszközállomány 1968. évi beruházása esetén kapott volna a gazdaság. Ez az érték, helyesebben az ártámogatás aránya az eszközök összes értékéhez viszonyítva csaknem azonos az állami gazdaságokban és a termelőszövetkezetekben; az állami (ártámogatás aránya ekkor az állami gazdaságokban kb. 32%.²⁶ Ez a tény viszont, ha mást nem is, de annyit bizonyít, hogy gazdaságirányítási rendszerünk *nem tesz különbséget a mezőgazdaságban az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek felhalmozásának finanszírozásában, így ösztönzésében, felhalmozási érdekeltiségének realizálásában sem.* Annak ellenére, hogy az állami

23. Az összes háztáji termőterületnek csupán 32%-a a tagok által visszatartott terület, a többi a közös területből a tagoknak kiadott háztáji, ill. az alkalmazottak illetményföldje. Forrás: KSH. Negyedéves közlemények Mezőgazdasági adatok 1970/2. 55. 1. Ez pedig azt jelenti, hogy kisebb hányadát teszi ki a tagságnak az a rész, aki valóban anyagiilag is hozzájárult a közös gazdaság vagyonához.

24. Forrás: KSH Negyedéves Közl. Mezőgazd. adatok 1972/1. 14. 1.

25. Az állóeszköz-állomány újraértékelése a mezőgazdaságban. KSH Időszaki Közlemények, 1970/5.

26. U.o. 53—55. 1.

gazdaságok beruházás-finanszírozásának rendszere hasonult a szövetkezetekéhez (korábban a költségvetésből fedezték), semmi esetre sem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az állami tulajdon fejlődése a mezőgazdaságban a szövetkezeti tulajdon formához közeledik. Természetesen a fordítottjára sem következtethetnénk, ha a saját vagyon formáját tekintve kimutathatók lennének a szövetkezeti sajátosságok.

Miből szövetkezet hát a szövetkezet? Nyers Rezső²⁷ megállapítása szerint a szövetkezetnek két feltétele van: „először is — a tagok gazdasági erejének és összefogásán kell alapulnia, másodsor, pedig — a tagoknak tudniuk kell áttekinteni a szövetkezeti munka minden részletét, hogy kollektíva tudjanak dönteni”²⁸

Ami az első feltételt illeti, meg kell állapítanunk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában ez a feltétel *nem termelődik újra*. Nem is termelődhet újra, ha a „gazdasági összefogást” leszűkítjük a föld bevitelre, ahogyan ez a gyakorlatban történik. (A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a szövetkezeti sajátosságok közül még azok sem léteznek, — részjegy, stb. —, amelyek az ipari szövetkezeteknél megvannak).

Miben különbözik akkor a tagsági viszony a munkaviszonytól? Ha a belépésnek és a kilépésnek vagyoni konzekvenciái nincsenek, s a tag vagyon utáni jövedelmet nem élvez, akkor gyakorlatilag azt, hogy addig; amíg a munkaviszony esetén az egyén teljes munkaidejét a munkahelyén fejt ki, s onnan is származik teljes jövedelme, addig tagsági viszony esetén a tag munkaidejét csak részben köti le a közös gazdaság, s jövedelmének is csak egy része származik onnan, más része a háztájiból. Ez viszont azt jelenti, hogy a munkaerőáramlás hiánya a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában nem annyira a tulajdonformából, hanem sokkal inkább más tényezőkből (életforma, szakképzettség hiánya, stb.) következik. Már csak azért is, mert a tagsági viszony csak akkor előnyösebb az egyén számára, ha a háztájiban végzett munka eredményeképpen nagyobb összjövedelemhez jut. S még akkor sem feltétlenül, mivel a háztáji korszerűsödése elmaradt, így az ott végzett munka megmaradt nehéz, vagy piszkos fizikai munkának. (Egyébként is, ahogyan erősödnek a közös gazdaságok, és fejlődik a külső környezet — a falu és a kapcsolat a várossal — úgy erősödik a társadalmi igény a szabad időre és arra, hogy a tag társadalmilag indokolt és elérhető jövedelmét a közösből, és ne két helyről szerezzék meg.)

Ami a szövetkezet második előfeltételét illeti, — ti., hogy a tagoknak tudniuk kell áttekinteni a szövetkezeti munka minden részletét — a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ez is csak korlátozottan termelődik újra. A közös gazdaságok méretei ugyanis viszonylag gyors ütemben növekednek. Részben átlagos területnagyságuk, részben pedig a termelés volumenének növekedése (állattenyésztés) következtében. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek nagyüzemek, s tevékenységük sem kiegészítő jellegű, mint a népgazdaság más területein működő szövetkezeteké, hanem ők adják egy alapvető gazdasági ág termelésének zömét. Nem is lenne tehát célszerű korlátozni a technikai-gazdasági szempontokból optimális üzemméret kialakulását.

Nem beszélve arról, hogy a közös gazdaságok termelésének nem elegendő lépést tartani a növekvő szükségletekkel, hanem fokozatosan át kell venniök, nekik kell megteremtteniök azt a termékmennyiséget is, amit ma még a háztáji állít elő.

Túlzás nélkül állíthatjuk tehát, hogy a termelési viszonyok újratermelésének tendenciáit tekintve *nem* a szövetkezeti forma termelődik újra. Hiszen *jelenleg* is *csupán* a háztáji gazdaság léte az, amire az állami és szövetkezeti tulajdon eltérései visszavezethetők. A tulajdon realizálása, a jövedelemszerzés módja annyiban más

27. Nyers Rezső: Vita közben. Társadalmi Szemle 1968/10. 73. l.

28. U.o.

a szövetkezeti tag számára, hogy nemcsak a közösből, a háztájiból is szerzi a jövedelmét. Az állam viszonya a szövetkezetekhez is alapvetően csak ebben tér el saját vállalataival való viszonyától: a tagok jövedelméért (munkadíjáért) nem vállal felelősséget.

A szövetkezeti tulajdon tehát igen kevésbé szövetkezeti jellegű már ma is. Ami a mezőgazdaság szövetkezeti szektorának társadalmi-gazdasági viszonyait illeti, sokkal inkább hasonlítható a társadalmi tulajdon jugoszláviai formájához, mint akár a hazai ipari szövetkezeteinkhez.²⁹ A szocialista tulajdon két formája közötti különbség megszűnésének feltehetően szükségszerű állomása ez a tulajdonforma a mezőgazdaságban. Kérdés azonban, hogy jelenleg itt van-e már az ideje a szövetkezeti jelleg elsorvadásának?

A mezőgazdasági termelőszövetkezet ugyanis olyan nagyüzem, amely — feltételezi a kisüzemi árutermelést (a háztájit) is. Nemcsak azért, mert ez köti meg számára a munkaerőt (éppen ez az oldal gyengül napjainkban), hanem azért is, mert a népgazdasági szükségletek kielégítése érdekében is szükség van a háztájai gazdaságokra. Amennyiben viszont a társadalmi-gazdasági relációk (a tulajdonforma) fejlődése megelőzi a technikai-gazdasági viszonyok fejlődését (konkrétan a háztájiban való érdekeltség és ezen keresztül termelésének csökkenése előbb következik be, mint ahogyan a közös gazdaság képes lenne megtermelni a kieső termelési volument)³⁰ az népgazdasági szinten komoly problémákat okozhat és nem biztos, hogy elősegíti az ágazat fejlődését (ti. a mezőgazdaságét). Ebben az esetben ugyanis a következő helyzet áll elő:

1. A népgazdaság számára tehát kevés az a termékmennyiség, amit a mezőgazdaság produkál. A szövetkezetek saját erőből — az ismert okok következtében — semmiképpen sem képesek oly mértékben fejleszteni termelésüket, hogy a hiányt pótolják. A népgazdaság, illetve az állam előtt tehát két lehetőség nyílik:

a) vagy berendezkedik a mezőgazdasági termékekből is importra, vagy

b) jelentős mértékben megnöveli a mezőgazdasági beruházások volumenét és átmenetileg fedezi csak a hiányt külföldről. (Így történt pl. a szarvasmarha esetében.)

Mindkét megoldás sokba kerül a népgazdaságnak. Az első azért, mert nemcsak csökkenti a mezőgazdasági termékek exportját, hanem még importálni is kell: nemcsak más termékek importlehetősége romlik, hanem még az exportot is növelni kell (más termékekből).

A második esetben ez a hátrány csak átmeneti, viszont ugyanakkor fejlesztési erőforrásokat von el más területekről.

2. A munkaerő oldaláról szemlélve is két eset lehetséges: mivel a tagok teljes személyi jövedelemigényüket a közösből kívánják megszerezni,

a) a közös gazdaság kielégíti ezt az igényt anélkül, hogy a tag teljes munkaidejét ki tudná használni;

b) nem elégíti ki csak olyan mértékig, amilyen mértékig munkaidejét felhasználja.

Az első esetben rendelkezésére fog állni a szükséges munkaerő, de azon az áron, hogy felhalmozási lehetőségei úgyszólván a nullára csökkennek.

A második esetben felhalmozási lehetőségei nem változnak (legalábbis kezdet-

29. Ipari szövetkezeteinkben, ha nem is nagy súllyal, de létezik egyéni hozzájárulás a közös vagyonhoz, van részjegy és osztalék, amit egyébként az egységes szövetkezeti törvény is tartalmaz, ill. lehetővé tesz.

30. A háztájai gazdaságok száma folyamatosan csökken; 1967 és 1971 között több, mint 47 ezerrel csökkent, ami évi átlagban csaknem 10 ezer háztájai gazdaság kiesését jelentette. Forrás: KSH Negyedéves Közl. Mezőgazd. Adatok 1972/2. 31. 1.

ben), de szembe kell néznie az elvándorlás felgyorsulása következtében fellépő munkaerő hiánnyal. Ez pedig tovább fokozza a beruházási szükségletet.

Amennyiben tehát népgazdasági szempontból célszerű, hogy gyorsítsuk a háztáji árutermelés megszűnését, és biztosíthatók az anyagi előfeltételei, hogy a közös gazdaság rövid időn belül pótolja a háztáji kieső termelését, akkor kedvező jelenségként kell megítélnünk a tulajdonforma jelenlegi fejlődését.

Amennyiben viszont csak fokozatosan érhető el, hogy a közös gazdaság termelése pótolja a háztájiét, tehát még hosszabb ideig fennmarad mezőgazdaságunk jelenlegi hármasszerkezete (ami valószínű, mivel a legmunkaigényesebb és a legkevésbé gépesített ágazatokban jelentős a háztáji szerepe), akkor a közös gazdaságok szövetkezeti jellegének erősítése látszik célszerűbbnek. Még olyan formában is, hogy a tagok személyes jövedelmükből is járuljanak hozzá a közös fejlesztéséhez (természetesen akkor a vagyoni közösség arányában valóban szükség lenne külön jövedelemformára), annál is inkább, mivel a háztáji gazdaságok eddig amúgy sem növelték a közös gazdaságok fejlesztési lehetőségeit.

Эгете Эмеше

ВЛИЯНИЕ ФОРМЫ СОБСТВЕННОСТИ И ХОЗЯЙСТВЕННОГО МЕХАНИЗМА НА СВЯЗЬ НАКОПЛЕНИЯ И ЧИСТОГО ДОХОДА

(Резюме)

Взаимная зависимость накопления и общественного чистого дохода является основной зависимостью общей теории социалистического хозяйственного роста. На уровне мелкого хозяйства, взаимная зависимость хозяйственных единиц менее однозначна. Накопление, расширение только частично зависит от дохода данной хозяйственной единицы, так как конструкция нашего хозяйственного механизма определяет сферу действия предприятий — относительно капиталовложений — как «динамическое поддержание постоянного уровня».

Одним следствием этого — по мнению автора — является то, что заинтересованность в доходе хозяйственных единиц, в первую очередь связывается с текущими доходностными пропорциями, и эффективность однократных вложений становится второстепенным фактором. Текущие доходностные пропорции и доходностные пропорции рассчитанные по фиксированным средствам совпадают только в особых случаях, и это приводит к противоречию интересов народного хозяйства и предприятий.

Другое следствие: источником финансирования капиталовложений, осуществленных по внутренним средствам, являются доходы предприятия. Это стимулирует расширение производственной емкости и на предприятиях пренебрегают реконструкцией, не производя нужные замены.

Во второй части работы рассматривается специфика заинтересованности сельскохозяйственных кооперативов в накоплении и доходности. В связи с этим автор указывает на то, что уменьшение заинтересованности членов кооперативов в накоплении является лишь попутным явлением, признаком объективного процесса, по ходу которого в сельскохозяйственных производственных отношениях воспроизводится не кооперативная собственность.

При этом автор задает вопрос: не слишком рано ли такой переход?

Dr. Emese Égető

DIE WIRKUNG DER EIGENTUMSFORM UND DES WIRTSCHAFTSMECHANISMUS AUF DIE VERBINDUNG ZWISCHEN DER ANHÄUFUNG UND DEM NETTOGEWINN

(Resümee)

Die gegenseitige Abhängigkeit der Anhäufung und des gesellschaftlichen Nettogewinns gilt als der grundlegende Zusammenhang der allgemeinen Theorie der sozialistischen wirtschaftlichen Zunahme. Auf der Ebene der Mikrowirtschaft, in Hinsicht auf die Wirtschaftseinheiten ist die gegenseitige Abhängigkeit schon nicht mehr so eindeutig. Die Anhäufung, die Erweiterung hängt vom Gewinn der gegebenen Wirtschaftseinheit nur teilweise ab, wil die Konstruktion unseres Wirtschaftsmechanismus — in Hinsicht auf die Investitionen — nur „das dynamische Niveauhalten“ in den Wirkungsbereich der Betriebe verweist.

Eine Folge davon nach der Auffassung der Verfasserin ist, dass sich die Beteiligung der Wirtschaftseinheiten am Gewinn in erster Linie mit der laufenden Einträglichkeits-

rate verbindet, und die Wirkung der einmaligen Aufwände wird sekundär. Die laufende Einträglichkeitsrate ist mit der Rate, die mit den Grundmitteln gerechnet wurde, nur in spezifischen Fällen identisch, so kam es zwischen dem Interesse der Volkswirtschaft und dem Betriebsinteresse zum Gegensatz. Eine andere Folge ist, dass die Investition aus eigenen Kräften in entscheidendem Masse aus dem Gewinn finanziert wird, obwohl sie dem Ersatz dienen sollte. Das bewegt die Betriebe dazu, dass der notwendige Tausch nicht durchgeführt wird, statt der Rekonstruktion wird die Kapazität erweitert.

Der zweite Teil der Studie behandelt das spezifische Anhäufungs- und Einkommeninteresse der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. Die Verfasserin weist darauf hin, dass die Schwächung bzw. das Indirektwerden der Interessiertheit der Mitglieder an der Anhäufung bloss eine Begleiterscheinung, das Zeichen eines objektiven Prozesses ist, in dem *nicht* die Genossenschaftseigentumsform in den landwirtschaftlichen Produktionsverhältnissen reproduziert wird. Von der Verfasserin wird die Frage gestellt: Soll man diese Umgestaltung nicht als zu früh ansehen?